

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

Олена ПЕТРУК

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УНР

**(за документами Центрального державного архіву вищих
органів влади та управління України)**

Фінансова система держави забезпечує реалізацію державної політики та функціонування державного апарату, а її стан безпосередньо впливає на економічне, політичне та соціальне становище країни, і в результаті визначає міцність та життєздатність державного організму. Закономірно, що розбудова фінансової системи, введення грошової одиниці, забезпечення коштами державних установ, фінансування соціальних, культурних, політичних та інших державних заходів відіграли важливу роль в процесі українського державотворення у 1917–1920-х роках¹. В українській історіографії не бракує праць з історії визвольних змагань, української нумізматики, державної політики урядів Української Центральної Ради, Української Держави та Директорії. Окремі дослідження В. С. Лозового², П. П. Гай-Нижника³ висвітлюють фінансову політику УЦР, УД та УНР періоду Директорії та процес створення грошової системи цих держав. Однак історія міністерств фінансів цих держав ще мало досліджена. Головним джерелом для вивчення фінансової політики Директорії та історії вищого державного виконавчого органу у цій сфері є документи Міністерства фінансів УНР, що зберігаються у фонді № 1509 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), який налічує 1521 справу за 1918–1925 рр.

Дату першого надходження документів фонду на архівне зберігання та першоджерела його формування точно встановити не вдалося. Однак відомо, що документи Міністерства фінансів за 1918–1920 рр. надійшли на таємне зберігання в 1926–1928 рр. від Київського центрального історичного архіву (далі – КЦІА), Кам'янець-Подільського окружного архіву та Рост[овського] архівного бюро Центрального архіву РРФСР до Центрального архіву революції (далі – ЦАР) у Харкові⁴. Центральний архів революції у лютому 1939 р. розпочав передавання фондів періоду громадянської війни Центральному історичному архіву УРСР у Харкові⁵. Цей архів за наказом Народного комісаріату внутріш-

ніх справ УРСР 1 грудня 1943 р. було ліквідовано, а його документи надійшли до створеного у Харкові філіалу Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР, що діяв до 1958 р. Його документи долучились до фондів ЦДАЖР УРСР (ЦДАВО України), створеного у 1943 р. в Києві і переведеного в 1945 р. до Харкова. Інша частина документів міністерства за 1918–1927 рр. надійшла до ЦДАЖР у червні 1945 р. з Львівського обласного державного архіву⁶, у 1955 р. – з Центрального державного історичного архіву УРСР, у 1961 р. – з Державного архіву Хмельницької області, а в 1972 р. – з Центрального державного архіву науково-технічної документації. Внаслідок цих надходжень у ЦДАВО сформувався фонд Міністерство фінансів УНР обсягом 1521 од. зб., документи якого в 1992 р. розсекречено та передано на загальне зберігання⁷.

Міністерство фінансів УНР (далі – МФ) – вищий орган виконавчої влади, який проводив фінансову політику УНР. Головні функції міністерства полягали в організації друкування грошових, поштових та ін. цінних паперів УНР, регулюванні роботи державних та приватних фінансових установ, забезпеченні роботи податкової та митної системи країни, розробленні законопроектів та бюджету УНР, затвердження кошторисів, штатних розписів та ін. фінансових документів державних установ, фінансування державного апарату тощо.

Міністерство фінансів УНР стало правонаступником Міністерства фінансів Української Держави⁸. Датою заснування міністерства слід вважати 26 грудня 1918 р., коли було сформовано перший уряд Директорії УНР. Інформації про точну дату ліквідації міністерства не виявлено, найпізніші документи фонду датовані 1925 р.

У першому складі уряду УНР, затверженому 26 грудня 1918 р., виконуючим обов'язки міністра фінансів було призначено Мазуренка Василя Петровича⁹. 4 січня 1919 р. міністерство очолив Борис Миколайович Мартос¹⁰, до 1 лютого 1919 р. міністром фінансів був Степан Федак¹¹, з 10 березня до 23 квітня 1919 р. це відомство очолював М. Кривецький¹², який передав керівництво міністерства 9 квітня 1919 р. новому Голові РНМ Б. Мартосу¹³. Наказом Директорії від 31 травня 1920 р. міністерство очолив тимчасово керуючий МФ Аполінарій Серапінович Маршинський¹⁴, 4 червня 1920 р. міністром фінансів став Христофор Барановський¹⁵. Однак у справах міністерства він виїхав за кордон до Німеччини та Відня і на місці МФ періодично керували його заступники: з 29 червня 1920 р. до 18 липня 1921 р. товариш (заступник) міністра фінансів П. Відибіда¹⁶, з 4 жовтня 1920 р. до 7 жовтня 1921 р. – директор Департаменту державної скарбниці Х. Лебідь-Юрчик¹⁷, з 17 квітня 1921 р. директор Департаменту простих податків А. Маршинський¹⁸. Керуючим МФ 26 липня 1921 р. став колишній міністр внутрішніх справ Михайло Зілінський¹⁹. На цій посаді

його замінив Пилип Пилипчук, який з 5 серпня 1921 р. став одночасно міністром фінансів та Головою РНМ²⁰. З 24 серпня 1921 р. МФ керував спочатку товариш міністра фінансів, а згодом тимчасово керуючий Міністерством шляхів І. Сапіга²¹. Наступними керівниками міністерства стали Павло Чижевський, призначений міністром фінансів з 12 лютого 1922 р.²², та Віктор Приходько, призначений також з 12 лютого віце-міністром фінансів з тимчасовим уповноваженням на керівництво МФ²³. П. Чижевський вирішував майнові та кредитні питання УНР за кордоном – у Берліні, Відні, Празі, а В. Приходько безпосередньо керував МФ у Польщі. Останнім керуючим МФ за документами фонду у березні–травні 1925 р. був генерал М. Юнаків²⁴.

Структура МФ майже не відрізнялася від структури попереднього Міністерства фінансів Української Держави. Його очолював міністр, а за його відсутності – товариш (заступник) міністра або керуючий справами міністерства. Міністерство підпорядковувалося Раді Народних Міністрів УНР й складалося з таких департаментів: Департамент загальної канцелярії (загальних справ), Департамент кредитової канцелярії (Кредитова канцелярія), Департамент державної скарбниці, Фінансова комісія, Бюджетова комісія, Експедиція заготовок державних паперів (далі – ЕЗДП), Департамент простих податків, Департамент посередніх податків, Департамент митних зборів, Центральний комітет співробітників МФ, Центральна (головна) бухгалтерія, створена 6 липня 1922 р.²⁵ Згадані підрозділи поділялися на відділи, частини та столи. Департаменти очолювали директори департаментів, а окремі відділи – управляючі або начальники відділів. Періодично скликався дорадчий орган міністерства – Рада міністра, до якої входили міністр фінансів та директори департаментів міністерства.

Працювало міністерство у січні 1919 р. у м. Києві, в лютому 1919 р. – у м. Вінниці, у квітні 1919 р. – у м. Рівному, в листопаді 1919 р. та в січні – травні 1920 р. – в м. Кам'янці-Подільському, в червні 1920 р. – у Вінниці, в липні–вересні 1920 р. – в Кам'янці-Подільському та у Польщі в м. Тарнові, у вересні–жовтні 1920 р. – у м. Станіславові. Евакуація МФ відбувалася децентралізовано та дещо хаотично, тому окремі департаменти міністерства перебували одночасно у різних містах і навіть країнах. ЕЗДП була евакуйована до Польщі в Станіславів ще 20 березня 1919 р., де знаходилася до 25 травня 1919 р.²⁶ Департамент простих податків на початку квітня 1919 р. опинився у м. Коломиї, а у травні 1919 р. – у м. Радивиліві на Волині²⁷. Департамент митних зборів 23 лютого 1919 р. було евакуйовано з Вінниці до ст. Волочиськ на Волині, звідки 23 квітня 1919 р. департамент потрапив до Радивилова²⁸.

Організаційне та діловодне життя МФ зосереджувалося у Департаменті загальних справ, або Загальній канцелярії. Департамент діяв відповідно до “Положення про Департамент загальних справ”, яке визна-

чало його головне завдання – “об’єднувати роботу всіх департаментів та окремих установ Міністерства..., розподіляти вступаючі до Міністерства справи по Департаментах та відділах, керувати справами Міністерства, що стоять поза компетенцією окремих департаментів та його установ, розробляти та оформляти... законопроекти, закони та розпорядження Міністерства фінансів, вести судові справи Міністерства, видавати ... видання Міністерства, а рівно провадити справи книгозбірні та архіву, керувати господарчими справами Міністерства”²⁹, вести листування міністра та його заступників. Департамент складався з адміністративно-журнального, персонально-господарчого, інформаційного відділів та юридичної частини. Адміністративно-журнальний відділ поділявся на журнальний та розпорядчий столи. Перший стіл реєстрував та розподіляв по департаментах листування, а другий вів справи Ради міністра та листування міністра фінансів і його заступників, відповідав за розповсюдження постанов та обіжників. Персонально-господарчий відділ складався з персонального столу, який займався кадровими справами, та бухгалтерського столу, який виплачував заробітну платню працівникам МФ та опікувався закупівлями. Інформаційний відділ виник дещо пізніше – 19 жовтня 1920 р. До нього входили стіл інформації та стіл преси. Перший стіл збирав інформацію про фінансово-економічний стан України та роботу уряду, другий – інформував українську та закордонну пресу про фінансові справи УНР. Крім того, повинен був видавати збірники розпоряджень та періодичні видання МФ. Юридична частина розробляла законопроекти та готувала угоди МФ, вела судові справи Міністерства³⁰.

Зміст документів Департаменту загальних справ відповідає вищевказаним функціям його відділів. Серед документів департаменту є накази МФ, статuti, угоди, службові посвідчення, списки працівників департаментів МФ, копії законів і законопроектів, постанов та журналів засідань РНМ, доповіді працівників міністерства, листування з різноманітними установами, звіти про діяльність департаментів МФ, видаткові розписи та кошториси, різноманітні фінансові відомості, списки адрес центральних державних установ УНР, “Бюлетені Інформаційного відділу Народнього Міністерства Земельних Справ”, документи про підготовку державних бюджетів УНР, друкування та перевезення українських грошей тощо.

Департамент кредитової канцелярії (Кредитова канцелярія) займався кредитами установ МФ та закордонними рахунками УНР, здійснював валютні операції, організував закордонні кредити для уряду УНР. Канцелярія складалася з п’яти відділів та Закордонної експозитури (представництва)³¹. Експозитура працювала в Берліні як канцелярія при міністрі фінансів, якого РНМ направила за кордон для вирішення питань із закордонними рахунками та майном УНР. Експозитура займала-

ся розблокуванням рахунків (конта) УНР в німецьких банках, вела переговори про виділення позики уряду УНР та друкування українських грошей в Берліні. За словами в. о. директора експозитури В. Сапіцького, вона виникла спонтанно. Наказів про її заснування та компетенцію не було³². Проіснувала експозитура до 1 грудня 1920 р.³³

У фонді Міністерства діяльність Департаменту кредитової канцелярії представлена документами про друкування українських грошей за кордоном – у Берліні та Варшаві, обмін валют, ведення переговорів та укладання угод про надання кредитів УНР, операції з цінними паперами, кредитування місцевих державних та кооперативних установ тощо. Зокрема, є польсько-українська угода від 9 серпня 1920 р. про позику уряду УНР 25 млн польських марок на покриття видатків цивільної адміністрації³⁴, угоди про друкування українських грошей у Варшаві за 1920 р.³⁵, наказ МФ від 29 листопада 1920 р. та листування щодо виготовлення грошей УНР у Берліні³⁶.

Департамент простих податків (правонаступник Департаменту неокладних зборів МФ УД) керував системою так званих простих або безпосередніх податків, забезпечував установи цінними бланками документів та квитками. Департамент складався із Канцелярії, Гербової скарбниці, Ради департаменту та семи відділів. Перший відділ – персонального складу, який вів справи з особового складу податкової інспекції, другий – бухгалтерсько-статистичний, третій займався земельними та домовими податками, міським та земським оподаткуванням, четвертий – прибутковими, військовими, квартирними та рентовими податками від грошових капіталів, п'ятий – торговельними та промисловими податками, шостий – сплатою спадкових, кріпосних, гербових, судових, канцелярських зборів (“пошлин”), сьомий відділ збирав прибутки з карт для гри та публічних вистав. До Ради департаменту входили директор та віце-директори департаменту. На її засіданнях обговорювалися і розроблялися проекти законів та інструкцій³⁷.

Найширше у фонді представлені документи Канцелярії департаменту, а частково – Гербової скарбниці і окремих відділів. Канцелярія департаменту вела листування, вирішувала кадрові питання працівників департаменту. У фонді зберігаються накази про призначення, звільнення, переведення на інші посади працівників департаменту, видаткові розписи департаменту, листування про виділення коштів, захоплення польськими військовими українських державних установ на Поділлі, налагодження податкового апарату на місцях та збір податків, інструкції та об'їзники про збирання податків. Департаменту на місцях підпорядковувалися фінансові палати та податкові інспектори. Департамент тісно взаємодіяв з Подільською фінансовою палатою, яка надсилала до МФ відомості про надходження гербового збору та поземельного податку³⁸.

Гербова скарбниця департаменту зберігала та розповсюджувала гербові та театральні марки, гербовий, вексельний та актовий папір, бланки асигновок, бандеролі на сірники, тютюн, дріжджі, посуд з алкогольними виробами, бланки промислових свідоцтв та ін.³⁹ Дані про кількість та найменування гербових паперів відображені у рапортах та актах ревізії скарбниці⁴⁰.

Департамент посередніх податків (правонаступник Департаменту окладних зборів МФ УД) координував діяльність акцизних управлінь, які збирали різноманітні акцизні збори та прибутки від державної (скарбової) монополії на цукор та алкогольні виробы. Департамент складався з канцелярії, бухгалтерії, відділу цукрового, відділу бухгалтерського та статистичного по скарбовій цукровій монополії, відділу по скарбовій горілчаній монополії. Збереглося листування департаменту про продаж та евакуацію скарбового цукру, охорону цукрових підприємств, документи про продаж цукру Центральним державам⁴¹ та уряду Всевеликого Війська Донського⁴², про ціни та розрахунки за цукор, реквізицію цукру військовими⁴³, статистичні документи про продаж цукру і прибутки від скарбової цукрової монополії та ін.

Департамент митних зборів складався з канцелярії та чотирьох відділів. Департаменту на місцях підпорядковувалися Управління Одеського митного інспектора та Управління Західного митного інспектора, митниці, митні застави, митні рогатки та митний нагляд. Частина митних установ за територіальним принципом підпорядковувалася згаданим вище управлінням митних інспекторів, а решта – безпосередньо департаменту. Нестабільність військової ситуації та часті зміни кордонів УНР негативно позначилися на роботі департаменту. За списком митних установ станом на 1 листопада 1918 р. в Україні було 44 митні установи, а вже в липні 1919 р. Департаменту підпорядковувалося лише 10 митниць на кордоні від Волочиська на Волині до Ямпіля на Поділлі⁴⁴.

При Департаменті діяв Український національно-демократичний гурток, заснований у грудні 1918 р. У зверненні гуртка до співробітників департаменту було зазначено, що його “задачею єсть стояти на сторожі завоювань Українського народу”. Гурток розглядав прохання про прийом на роботу, давав свою згоду на звільнення працівників Департаменту, рекомендував на посади⁴⁵.

Документи Департаменту митних зборів дають цікаву інформацію про формування кордонів УНР з Польщею⁴⁶, перевезення товарів через кордон, контрабанду, діяльність митних установ, збір мита та митні тарифи.

Департамент державної скарбниці складав державний бюджет, виділяв кошти для забезпечення діяльності державного апарату УНР, виконував закони про виділення коштів на державні потреби, відкривав

рахунки державних установ, розробляв правила складання кошторисів та ведення видатків тощо. Департамент складався з канцелярії, п'яти відділів та Головної скарбниці. Окремі центральні державні установи мали у своєму складі польові скарбниці, які розпоряджалися видатками та прибутками установи і звітували про свою діяльність Департаменту державної скарбниці. Наприклад, 9 лютого 1920 р. на базі польової скарбниці при Міністерстві шляхів створено Скарбницю при Головноуповноваженому уряду УНР в м. Кам'янці-Подільському, 19 – 28 червня 1920 р. існувала польова скарбниця при РНМ⁴⁷, 21 серпня 1920 р. така скарбниця створена при Ставці Головного Отамана Військ УНР⁴⁸.

Департамент працював за “Тимчасовими правилами відносно діловодства і внутрішнього розпорядку”. Канцелярія вела загальне листування та вирішувала кадрові справи департаменту. Перший відділ вирішував питання про призначення пенсій і допомоги, другий і третій – розглядали кошториси та видаткові розписи, четвертий готував окремі законодавчі акти про асигнування коштів департаменту, вирішував всі справи про складання та затвердження кошторисів департаментів МФ, координував діяльність фінансових палат та скарбниць. До компетенції п'ятого відділу належав розгляд і затвердження кошторисів і окремих законодавчих внесень про асигнування коштів головних управ і управлінь Військового міністерства УНР. Бухгалтерія реєструвала закони про асигнування коштів на державні потреби і вела журнал розпоряджень департаменту про відкриття кредитів, рахівництво, складання загального бюджету⁴⁹.

Головна скарбниця хоча й підпорядковувалася Департаменту державної скарбниці, та за характером діяльності була окремою установою. Скарбниця виділяла кошти за розпорядженням центральних установ, відкривала та переводила кредити, вела рахівництво та складала звіт для Державного Контролю про прибутки та видатки центральних установ, обслуговувала фінансові потреби центральних управлінь, сплачувала асигновки державних установ⁵⁰. Наказом МФ 6 липня 1922 р. була створена Центральна бухгалтерія центральних державних установ УНР, яка перебрала на себе функції Головної скарбниці. 1 серпня 1922 р. скарбницю ліквідували, а її справи та кошти передали Центральній бухгалтерії⁵¹.

Центральну бухгалтерію було створено задля об'єднання всього рахівництва різних установ, яке вели різні підрозділи державних установ. Центральна бухгалтерія діяла при МФ на підставі спеціального положення і вела бухгалтерію та фінансові справи всіх центральних державних установ УНР, складала кошториси та відкривала кредити для державних установ⁵².

У справах Департаменту державної скарбниці зберігається листування з державними установами про виділення коштів, кошториси мі-

ністерств, проекти розписів державних прибутків та видатків УНР на 1918 р. та 1919 р.⁵³, штати міністерств УНР⁵⁴, протоколи засідань Фінансової та Бюджетової комісій, закони та положення про асигнування коштів, звіти про діяльність департаменту за 1921 р.⁵⁵ та ін.

Для розгляду законопроектів та інших документів фінансового характеру 1 січня 1921 р. при МФ було створено Фінансову комісію. Всі фінансові законопроекти до винесення їх на затвердження РНМ обов'язково передавалися відповідними відомствами на попередній розгляд та висновок комісії. Велися журнали засідань комісії, витяги з яких подавалися разом із законопроектами на розгляд РНМ. Комісія діяла на підставі статуту та складалася з Голови комісії, неодмінного члена – директора Департаменту державної скарбниці, постійного представника Державного контролю та інших членів комісії⁵⁶.

Бюджетову комісію було створено для розгляду кошторисів і видаткових розписань окремих відомств, попереднього затвердження державного бюджету та вирішення пов'язаних з бюджетом питань. До складу комісії входили директор, віце-директор і головний бухгалтер Департаменту державної скарбниці, начальники або завідуючі відділами цього департаменту (доповідачі у справах їхніх відділів) та інші члени за призначенням міністра фінансів та Державного Контролера. Голова комісії призначався РНМ. Йому надавалося право дорадчого голосу на засіданнях РНМ при розгляді державного бюджету⁵⁷. За наказом від 4 вересня 1919 р. тимчасово функції Бюджетової комісії виконувала Фінансова комісія МФ⁵⁸.

Працівників МФ об'єднував Центральний комітет співробітників, який діяв на підставі “платформи” від 22 грудня 1918 р. Комітет було створено для організації працівників “у справі розбудови УНР”⁵⁹. Всі працівники МФ мали звільнитися і прийматися за згодою Комітету. Також Комітет давав дозвіл на призначення фінансової допомоги, пенсій, винагород тощо. У фонді зберігаються протоколи засідань Центрального комітету⁶⁰.

З МФ тісно співпрацювали Державний банк України (ДБУ) та Державний земельний банк (ДЗБ). Постанову про створення ДБУ на основі реформованих установ Російського державного банку 9 грудня 1917 р. затвердила Українська Центральна Рада. Постанова набула чинності 1 січня 1918 р.⁶¹ ДБУ виконував обов'язки головної каси УНР, задовольняючи грошові вимоги всіх міністерств та інституцій УНР, виконував операції з іноземними банкнотами, приймав українські грошові знаки, надруковані у Варшаві та надіслані з ЕЗДП у Станіславові, здійснював банківські операції⁶².

Державний земельний банк було засновано 23 серпня 1918 р. для підтримки малих селянських господарств та підвищення продуктивності сільського господарства. Банк мав право видавати позички на купівлю землі, купувати землю, парцелювати її, продавати і видавати позич-

ки на корінну меліорацію. ДЗБ успадкував справи та майно відділень Всеросійського державного дворянського земельного та Селянського поземельного банків. Розпочавши свої операції 1 вересня 1918 р., ДЗБ проводив їх 2–3 місяці і зміг придбати кілька земельних мастків, зробити парцеляцію і продати земельні ділянки зі свого земельного фонду. На цьому діяльність банку, за словами керуючого МФ П. Відибіди, припинилася у зв'язку з введенням закону про землю від 8 січня 1919 р. За цим законом власність на землю було скасовано, земля без викупу стала народною, і таким чином відпала потреба в існуванні банку⁶³.

Експедицію заготовок державних паперів (ЕЗДП) було створено в грудні 1917 р. у Києві. Окрім виготовлення українських грошових знаків, вона друкувала гербові та поштові марки, бланки асигновок, векселів, чеків, промислових свідоцтв та ін. Працювала ЕЗДП, як і все МФ, періодично між евакуаціями з одного міста до іншого. Перебуваючи в Києві з 23 грудня 1918 р. до 26 січня 1919 р., ЕЗДП надрукувала грошових знаків на суму 4.997.349.300 гривень, приблизно в цей же період відділення ЕЗДП в Одесі надрукувало 1.620.950.000 гривень, які надійшли до Одеського відділення ДБУ. Наступну партію банкнот (близько 7 млрд грн.), ЕЗДП виготовила та передала ДБУ в Кам'янці-Подільському, звідки виїхала в липні 1920 р.⁶⁴

Завдання та повноваження ЕЗДП викладені у спеціальному положенні, затвердженому 30 травня 1921 р. ЕЗДП як орган МФ підпорядковувалася міністру фінансів. Її очолював управитель. Під його головуванням діяв дорадчий орган – Комісія з управління справами ЕЗДП, яка складалася з голови, представника Державного контролю та двох осіб, призначених міністром фінансів. До компетенції комісії належали розробка загального плану діяльності і розподіл роботи між ЕЗДП та її філіями, складання проектів штатів, кошторисів та річних обрахунків тощо⁶⁵. ЕЗДП мала великий штат працівників та розгалужену структуру. До складу експедиції входили загальна канцелярія, головна бухгалтерія, матеріальний відділ, езекуторська частина, ремонтно-механічний відділ, технічно-друкарський відділ (друкарська та літографська майстерні), лічильно-сортувальний відділ (різальний відділ), лічильно-сортувальний відділ першої (друкарської) майстерні, лічильно-сортувальний відділ другої (літографської) майстерні, бухгалтерія, комора цінностей, канцелярія, шпиталь, церква, охорона⁶⁶.

В експедиції було дві філії – Кам'янецька та Варшавська. 19 грудня 1920 р. РНМ уповноважила міністра фінансів створити дві філії ЕЗДП⁶⁷, однак сформувалися вони раніше. Кам'янецька філія виникла у зв'язку з евакуацією ЕЗДП у січні 1919 р. з Києва до Кам'янця-Подільського, де вона 20 травня 1920 р. розпочала друкувати грошові знаки і дістала неофіційну назву Кам'янецька експедиція. У липні 1920 р. її евакуювали до Галичини, а 12 листопада 1920 р. на її основі створили Кам'янецьку філію ЕЗДП⁶⁸. Тоді ж, 14 листопада 1920 р., філію знову

евакуювали з Кам'янця-Подільського до Ченстохова, де вона залишалася аж до ліквідації⁶⁹. Діяла вона на підставі "Положення про Кам'янецьку філію ЕЗДП" від 13 жовтня 1920 р. Підпорядковувалася управителю ЕЗДП, а керувала нею спеціальна комісія з трьох чоловік⁷⁰. Однак сподівання на ефективну роботу філії у Кам'янці-Подільському після відступу більшовиків не виправдалися. Від часу формального створення вона змогла лише зберегти своє художньо-технічне майно і матеріали, частину яких було передано до Варшавської філії ЕЗДП, а також у Тарнів, до Головної скарбниці, а решта опинилася разом з філією у Ченстохові. Якщо не враховувати роботу над закінченням виготовлення грошових знаків у Станіславові, то Кам'янецька філія продуктивно не працювала. У такій ситуації її керівництво змушене було відрядити більшу частину працівників до Варшавської філії ЕЗДП. 9 осіб залишилися у Ченстохові⁷¹. Зрештою 16 вересня 1921 р. працівників звільнили, а філію ліквідували⁷².

Варшавську філію ЕЗДП було створено для організації друкування грошових знаків УНР у Варшаві та у цьому взаємодії з Міністерством фінансів Польщі та приватними польськими друкарнями. Спочатку в липні–жовтні 1920 р. Комісія займалася улаштуванням друкування та прийомом грошових знаків у Варшаві, а вже 1 жовтня 1920 р. було створено Варшавську філію ЕЗДП, яка діяла на підставі положення, затвердженого 10 жовтня 1920 р.⁷³ Брала активну участь у виконанні угод про друкування грошей УНР у Польщі. Першу угоду ЕЗДП та Міністерство фінансів Польщі підписали 6 серпня 1920 р. У ній ЕЗДП виступила замовником грошових знаків у Державних графічних закладах (*Państwowe zakłady graficzne*), які за 4–5 місяців мали виготовити 7 млн банкнот номіналом 1000 крб. Випуск і сортування банкнот відбувалося в присутності представника ЕЗДП, а виготовлені купюри передавалися до Варшавської філії ЕЗДП⁷⁴. Наступну угоду було укладено 9 серпня 1920 р. між польським Міністерством фінансів та українським урядом, який представляли голова Торговельно-економічної комісії проф. І. Феценко-Чопівський та директор ЕЗДП Є. Федосієв. Державні графічні заклади зобов'язувалися випустити 7 млрд карбованців вартістю приблизно 45–50 млн польських марок. Окремим пунктом угоди УНР зобов'язувалася не випускати в обіг свою валюту на території Східної Малопольщі за умови забезпечення українського уряду позикою на військові потреби⁷⁵. Ймовірно, ця домовленість була логічним продовженням договору С. Петлюри з Польщею 21 квітня 1920 р. про розподіл кордонів та військовий союз. Територія ЗУНР тоді була закріплена за Польщею, а тому в Східній Малопольщі не могло бути в обігу українських грошей. В угоді також йшлося й про фінансову підтримку армії УНР.

Польська сторона не змогла виготовити обумовлену кількість банкнот, тому 8 жовтня 1920 р. було підписано ще одну угоду між Є. Федосієвим та власником варшавської друкарні П. Ласкауером

(Piotr Laskauer)⁷⁶. Останній повинен був виготовляти українські гроші номіналом 10, 100, 250, 1000 карбованців під контролем Є. Федосієва. Окремою угодою 21 квітня 1921 р. Комісія з управління справами Варшавської філії ЕЗДП орендувала дев'ять рамових нумераторів для нумерування банкнот в друкарні П. Ласкауера⁷⁷.

Виконання згаданих угод ілюструє діяльність Варшавської філії ЕЗДП за 1920 р. – березень 1921 р. 7 липня 1920 р. у Польщі розпочалося виготовлення грошових знаків. Для того, щоб позначити тисячні купюри, надруковані у Варшаві, та через неможливість знайти грошовий папір з потрібними водяними знаками взялися за виготовлення каменю з водяними знаками “ломаних ліній”. Спочатку водяні знаки на тисячних купюрах виготовляли Державні графічні заклади. Закінчували друк грошових купюр в приватних майстернях Страшевича, Лазарського, Ласкауера. Всього за період з 7 липня 1920 р. до 1 січня 1921 р. було надруковано 3.049.840 шт., з яких до Державного Банку України до 1 березня 1921 р. передано 2.000.84 шт.⁷⁸ Станом на грудень 1921 р. Державні графічні заклади Польщі та приватні друкарні Лазарського і Страшевича виготовили відповідно 2 та 4 млрд гривень. Робота в друкарнях Лазарського закінчилася в березні 1920 р. Не додрукували останній, сьомий, мільярд Державні графічні заклади Польщі, де ще залишилося 19 тис. аркушів. Ці напівфабрикати були передані в приватні друкарні для завершення друку, однак через евакуацію грошей їх так і не надрукували. Друкарня Ласкауера в квітні 1920 р. завершила випуск 100-карбованцевих купюр в кількості 450 тис. штук⁷⁹.

Друкувалися українські гроші також в Берліні на підставі угоди, підписаної ще 24 квітня 1918 р.⁸⁰ Цей документ продовжував діяти і в часи Директорії. Наказом МФ 29 листопада 1920 р. було створено спеціальну комісію “для виконання господарсько-контрольних обов’язків при друкуванні в Берліні українських грошей в друкарні акціонерного товариства “Ратофот”⁸¹. Комісія складалася з уповноваженого МФ, його заступника і техніка. У серпні 1919 р. 303 млн гривень повинні були доставити літаком в Україну, проте через аварію екіпаж здійснив вимушену посадку на території Румунії, в околицях Хотина. Хорунжий П. Роменський перевіз гроші в Бухарест і передав їх Надзвичайній дипломатичній місії УНР в Румунії. Місії вдалося перевезти в Україну спочатку 80 млн, а потім 173 млн гривень, решту 50 млн місія залишила у себе для військових потреб⁸².

Кількість випущених в обіг українських карбованців в 1917–1920 рр. точно встановити практично неможливо. Директор Кредитової канцелярії К. Клепачевський у квітні 1921 р. доповів про емісію українських банкнот, зазначивши, що через залишення документів Державного банку України в Києві і Проскурівську катастрофу в листопаді 1919 р. точні дані про випуск українських грошей не збереглися. Приблизну суму емісії українських грошей він визначив в розмірі 20.044.514.376 гривень⁸³.

Гостра фінансова криза змусила Міністерство фінансів УНР розпродавати українські грошові знаки та поштові марки у вигляді колекцій. У вересні 1922 р. Комісія зі складання колекцій українських грошових знаків отримала дозвіл на видачу карбованців, гривні та ін. знаків Державної скарбниці для виготовлення 1000 комплектів колекції⁸⁴.

Військова поразка УНР, втрата території та евакуація за кордон усіх центральних державних установ Директорії призвели до скорочення державного апарату та ліквідації установ. Значних структурних змін зазнала також ЕЗДП. Наказом керуючого МФ 16 червня 1921 р. на базі Комісії з управління справами Варшавської філії створено єдину установу – Експедицію заготівлі державних паперів⁸⁵. У вересні того ж року Кам'янецьку філію ЕЗДП ліквідували, а 27 жовтня 1921 р. у зв'язку із скороченням штату працівників всі справи ЕЗДП передали в Департамент кредитової канцелярії⁸⁶. Зрештою, 21 січня 1922 р., з'явилася Комісія з ліквідації державного майна, яка займалася продажем майна ЕЗДП та ДБУ⁸⁷.

Інтереси міністерства у Німеччині представляла Агентура МФ УНР. У фонді зберігаються рахункові та касові книги агентури за 1918–1920 рр.⁸⁸ Агентура проіснувала до 1 грудня 1920 р.⁸⁹ Її документи за 1919–1922 рр. зберігаються в ЦДАВО України в окремому фонді № 3604 Агент Міністерства фінансів УНР в Німеччині.

Окрім департаментів при МФ, діяли різноманітні комісії з числа працівників міністерства та інших державних установ. Відповідно до постанови РНМ 21 січня 1921 р. було створено Комісію для підрахунку державного майна, привезеного на терени Речі Посполитої Польської⁹⁰. 4 червня 1921 р. створено Комісію зі скорочення штатів державних установ МФ, яка розглядала питання скорочення працівників⁹¹. Постановою РНМ від 4 січня 1921 р. Голова Директорії уповноважив міністра фінансів Х. Барановського продати все державне майно за кордоном, окрім майна посольств. На виконання постанови міністр фінансів видав наказ 14 січня 1921 р. про заснування у Відні Спеціальної комісії з ліквідації майна УНР за кордоном. Комісія займалася продажем державного майна у Відні, Братиславі, Чехії, Італії і була ліквідована 1 травня 1922 р.⁹² Майно та документи комісії потрапили до Закордонної експозитури Кредитової канцелярії МФ⁹³. Подібну Комісію для ліквідації державного майна УНР за кордоном було створено 21 січня 1922 р. у Ченстохові та Тарнові. Вона ліквідувала майно Державного банку України, ЕЗДП, Торговельно-економічної місії та Військової ліквідаційної комісії у Варшаві⁹⁴. Перевіряла роботу та майно філій ЕЗДП Комісія з ревізії справ Варшавської філії ЕЗДП, створена 18 грудня 1920 р. Підпорядковувалася безпосередньо міністру фінансів і діяла на підставі спеціальної інструкції. Комісія провела ревізію діяльності Варшавської філії ЕЗДП, склала відповідний протокол та акт ревізії. Згідно з наказом керуючого МФ від 23 грудня 1920 р. упродовж 24–27 люто-

го 1921 р. спеціальна комісія провела ревізію закупівельних операцій Кам'янецької філії ЕЗДП і склала акт, доповідь та інші документи, які висвітлюють діяльність філії та обсяги виготовлення грошових знаків⁹⁵. Також з 4 лютого 1920 р. працювала Комісія з реорганізації Центральної бухгалтерії ЕЗДП⁹⁶.

Згадані вище комісії склали протоколи, акти, звіти, вели листування та рахункові книги. Всі ці документи збереглися у фонді Міністерства фінансів УНР.

Цікавими є документи про закордонні позики уряду УНР. 9 серпня 1920 р. Міністерства фінансів Польщі та УНР уклали угоду про позику польського уряду українському на покриття видатків цивільної адміністрації. Розмір позики встановлювався щомісяця на підставі запитів українського уряду за згодою Міністерства фінансів Польщі під 6 % щорічно, зокрема, на період від 7 серпня до 7 вересня 1920 р. було передбачено квоту 25.000.000 польських марок. На момент укладення угоди уряд УНР вже отримав 10.000.000 польських марок, до яких належали всі умови підписаної угоди. Також угода зобов'язувала УНР не пускати в обіг на території Польщі українські банкноти⁹⁷. Всього за період з 19 червня 1920 р. до 21 січня 1921 р. уряд УНР отримав позику в розмірі 73 млн польських марок⁹⁸.

Серед документів фонду є альбоми грошових знаків та зразки поштових марок. Альбоми грошових знаків належать ЕЗДП та її філіям. У них розміщені купюри українських грошей зразка 1918–1919 рр. вартістю 5, 10, 25, 100, 250, 1000 карбованців⁹⁹. Окремі альбоми містять браковані купюри із зазначенням недоліків друку. В альбомах зберігаються зразки поштових марок, грошових знаків, кредитових білетів Державної скарбниці, векселів, розроблені Г. Нарбутом, М. Романовським, А. Красовським, Н. Алексієвим, Л. Овсянниковим та ін.¹⁰⁰ Також у фонді є зразки печаток Української Держави та Державного секретарства УД Г. Нарбута¹⁰¹. Зображення та особливості друкування українських карбованців вартістю 5, 10, 25, 50, 100, 250, 1000, 2000 карбованців зразка 1918–1919 рр. містяться в описах грошових знаків Державної скарбниці МФ УНР¹⁰².

Документи фонду є важливою джерельною базою для наукових досліджень фінансової політики УНР, історії українських грошових знаків, митної та податкової служб, банків та інших державних установ, які співпрацювали з Міністерством фінансів УНР, вивчення взаємовідносин УНР з Польщею у фінансовій сфері, висвітлення історії цукрової промисловості України, державних монополій тощо.

¹ Уряди України у ХХ ст. Науково-документальне видання. – Київ, 2001; В. Верстюк, Т. Осташко. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., 1998; Д. Дорошенко. Історія України 1917–1923 рр. В 2 томах. – К., 2002 та інші.

² *Лозовий В. С.* Фінанси УНР у Кам'янецький період Директорії (червень–листопад 1919 р.) //Тези доповідей п'ятнадцятої обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С. 42–45.

³ *Гай-Нижник П. П.* Фінансова політика Центральної Ради та урядів УНР (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) Автореферат дисертації кандидата історичних наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 32 с.

⁴ ЦДАВО України, ф.14, оп.1, спр. 388, арк. 29, 45, 45 зв., 56–58, 68, 69.

⁵ Там само, ф. 3357, оп. 1, спр. 165а, арк. 3.

⁶ Там само, ф. 14, оп. 7, спр. 58, арк. 1, 2; спр. 89, арк. 49.

⁷ Там само, див. справу ф. 1509, арк. 11, 20, 26, 32.

⁸ Там само, ф. 2199 Міністерство фінансів Української Держави.

⁹ Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – Київ, 1998. – С. 122.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 1509, оп. 1, спр. 14, арк. 3а.

¹¹ Там само, оп. 1, спр. 14, арк. 21.

¹² Там само, оп. 1, спр. 14, арк. 15, 35.

¹³ Там само, оп. 1, спр. 158, арк. 31, 32.

¹⁴ Там само, оп. 1, спр. 194, арк. 29.

¹⁵ Там само, оп. 1, спр. 194, арк. 34.

¹⁶ Там само, оп. 1, спр. 195, арк. 63; оп. 5, спр. 638, арк. 34.

¹⁷ Там само, оп. 1, спр. 206, арк. 86; оп. 5, спр. 638, арк. 41.

¹⁸ Там само, оп. 5, спр. 596, арк. 116.

¹⁹ Там само, оп. 5, спр. 387, арк. 10.

²⁰ Там само, оп. 5, спр. 387, арк. 15.

²¹ Там само, оп. 5, спр. 638, арк. 34.

²² Там само, оп. 2, спр. 21, арк. 65.

²³ Там само, оп. 2, спр. 21, арк. 56.

²⁴ Там само, оп. 5, спр. 996, арк. 5; спр. 997, арк. 7, 10.

²⁵ Там само, оп. 2, спр. 21, арк. 113.

²⁶ Там само, оп. 1, спр. 69д, арк. 7; спр. 73, арк. 15.

²⁷ Там само, оп. 1, спр. 88, арк. 23; спр. 158, арк. 28.

²⁸ Там само, оп. 1, спр. 160, арк. 248, арк. 413, 431, 432.

²⁹ Там само, оп. 1, спр. 9, арк. 1.

³⁰ Там само, оп. 1, спр. 9.

³¹ Там само, див. ф. 3604 Агент Міністерства фінансів УНР в Німеччині.

³² Там само, ф. 1509, оп. 2, спр. 16, арк. 6–7.

³³ Там само, оп. 5, спр. 597, арк. 187.

³⁴ Там само, оп. 5, спр. 356, арк. 6–7.

³⁵ Там само, оп. 5, спр. 356, арк. 1–5; спр. 409, арк. 3–7.

³⁶ Там само, оп. 5, спр. 22, 65; спр. 597, арк. 188.

³⁷ Там само, оп. 1, спр. 88, арк. 20–21.

³⁸ Там само, оп. 1, спр. 86, 89 та ін.

³⁹ Там само, оп. 1, спр. 87, арк. 6–9.

⁴⁰ Там само, оп. 1, спр. 84, 87.

⁴¹ Там само, оп. 1, спр. 117, 119.

⁴² Там само, оп. 1, спр. 124.

⁴³ Там само, оп. 1, спр. 125–133.

⁴⁴ Там само, оп. 1, спр. 163, арк. 208.

⁴⁵ Там само, оп. 1, спр. 183, арк. 3.

⁴⁶ Там само, оп. 1, спр. 158.

- 47 Там само, оп. 1, спр. 240, арк. 27.
- 48 Там само, оп. 1, спр. 305, арк. 36.
- 49 Там само, оп. 1, спр. 209, арк. 71–72.
- 50 Там само, оп. 1, спр. 7, арк. 147.
- 51 Там само, оп. 2, спр. 21, арк. 113.
- 52 Там само, оп. 5, спр. 967, арк. 18.
- 53 Там само, оп. 1, спр. 55; спр. 179, арк. 38–66.
- 54 Там само, оп. 1, спр. 56.
- 55 Там само, оп. 5, спр. 676.
- 56 Там само, оп. 2, спр. 11, арк. 14 зв.–15.
- 57 Там само, оп. 1, спр. 56, арк. 5–6.
- 58 Там само, оп. 1, спр. 22, арк. 24.
- 59 Там само, оп. 1, спр. 184, арк. 1.
- 60 Там само, оп. 1, спр. 47, 184.
- 61 Там само, оп. 1, спр. 241, арк. 46.
- 62 Там само, оп. 1, спр. 7, арк. 159.
- 63 Там само, оп. 1, спр. 200, арк. 117–118.
- 64 Там само, оп. 5, спр. 853, арк. 43–45.
- 65 Там само, оп. 5, спр. 590, арк. 33, 33 зв.
- 66 Там само, оп. 1, спр. 194, арк. 19–20 зв.
- 67 Там само, оп. 2, спр. 274, арк. 1.
- 68 Там само, оп. 5, спр. 523, арк. 16.
- 69 Там само, оп. 5, спр. 550.
- 70 Там само, оп. 5, спр. 523, арк. 16, 3.
- 71 Там само, оп. 5, спр. 523, арк. 42.
- 72 Там само, оп. 5, спр. 387, арк. 20.
- 73 Там само, оп. 6, спр. 5, арк. 2, 3.
- 74 Там само, оп. 5, спр. 409, арк. 3–4 зв.
- 75 Там само, оп. 5, спр. 356, арк. 1–5.
- 76 Там само, оп. 5, спр. 409, арк. 5–7 зв.
- 77 Там само, оп. 5, спр. 466, арк. 56, 56 зв.
- 78 Там само, оп. 6, спр. 5, арк. 66–74.
- 79 Там само, оп. 5, спр. 879, арк. 34–35.
- 80 Там само, оп. 1, спр. 36, арк. 4.
- 81 Там само, оп. 5, спр. 597, арк. 188.
- 82 Там само, оп. 5, спр. 832; оп. 6, спр. 8.
- 83 Там само, оп. 5, спр. 832, арк. 4–7.
- 84 Там само, оп. 5, спр. 997, арк. 27.
- 85 Там само, оп. 5, спр. 523, арк. 41.
- 86 Там само, оп. 2, спр. 1, арк. 46 зв.
- 87 Там само, оп. 2, спр. 1, арк. 53.
- 88 Там само, оп. 6, спр. 9–12.
- 89 Там само, оп. 5, спр. 597, арк. 186.
- 90 Там само, оп. 5, спр. 623, арк. 2.
- 91 Там само, оп. 5, спр. 623, арк. 10.
- 92 Там само, оп. 6, спр. 13, арк. 1.
- 93 Там само, оп. 6, спр. 7, арк. 138, 144.
- 94 Там само, оп. 2, спр. 1, арк. 53.
- 95 Там само, оп. 6, спр. 5.
- 96 Там само, оп. 5, спр. 12, арк. 18–21 зв.
- 97 Там само, оп. 5, спр. 356, арк. 6–7.

⁹⁸ Там само, оп. 5, спр. 350, арк. 83.

⁹⁹ Там само, оп. 2, спр. 30, оп. 5, спр. 90, 554, 555, 556, 898.

¹⁰⁰ Там само, оп. 2, спр. 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37.

¹⁰¹ Там само, оп. 2, спр. 32.

¹⁰² Там само, оп. 5, спр. 46.

Олена ПЕТРУК

Міністерство фінансів УНР

**(за документами Центрального державного архіву
вищих органів влади та управління України)**

У статті проаналізовано комплекс документів фонду Міністерства фінансів УНР періоду Директорії, який зберігається у ЦДАВО України. Висвітлено історію надходження документів фонду до ЦДАВО України, діяльність та структуру міністерства, фінансову політику Директорії. Зокрема, описуються функції підрозділів міністерства, історія друкування грошових знаків, зазначені міністри та тимчасово керуючі міністерством.

Ключові слова: Міністерство фінансів УНР; фінансова політика Директорії; українські карбованці; марки; кредитні білети; податки; мито; Державний банк; позики Директорії; міністри фінансів УНР.

УДК [930.253:336.1.075](477)

Елена ПЕТРУК

Министерство финансов УНР

**(за документами Центрального государственного архива
высших органов власти та управления Украины)**

В статье проанализирован комплекс документов фонда Министерства финансов УНР периода Директории, который хранится в ЦГАВО Украины. Описано историю формирования фонда, деятельность и структуру министерства, финансовую политику Директории, а именно, описываются функции структурных подразделений министерства, история печатания украинских денежных знаков, указаны министры и временные управляющие министерством.

Ключевые слова: Министерство финансов УНР; финансовая политика Директории; украинские карбованцы; марки; кредитные билеты; налоги; пошлинная; Государственный банк; кредиты Директории; министры финансов УНР.

УДК [930.253:336.1.075](477)

Olena PETRUK

Ministry of Finance of Ukrainian People's Republic

**(after the Central State Archives of Supreme Bodies of Power
and Government of Ukraine records)**

The article analyses the complex of documents of the Ministry of Finance of Ukrainian Peoples' Republic in the period of Directorate rule. The work contains reconstruction of the structure and describes the history of the ministry.

Keywords: Ministry of Finance of Ukrainian People's Republic; the Directory financial policy; ukrainian karbovantsi; stamps; bank-notes; taxes; dues; national bank; the Directorate credits; Ministers of Finance of Ukrainian People's Republic.

UDK [930.253:336.1.075](477)